

Sedláček, Jan

Význam studia srbocharvátského jazyka pro balkanistiku

In: *Studia Balkanica Bohemoslovaca : (příspěvky přednesené na I. celostátním balkanistickém symposiu v Brně 11.-12. prosince 1969)*. Pražák, Richard (editor); Dorovský, Ivan (editor). 1. vyd. Brno: Universita J.E. Purkyně, 1970, pp. 291-296

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/120698>

Access Date: 16. 12. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

VÝZNAM STUDIA SRBOCHARVÁTSKÉHO JAZYKA PRO BALKANISTIKU

Jan S e d l á č e k , Praha

1. Význam studia srbocharvátského jazyka pro balkanistiku je možno posuzovat z různých hledisek a řešení této otázky závisí především na tom, jak vymezíme obsah a rozsah balkánské lingvistiky.

V tradiční synchronní balkánské lingvistice se sch. většinou nepovažuje za balkánský jazyk *sensu stricto*, protože nemá ve své mluvnické stavbě některé význačné rysy, tzv. balkanismy, jimiž se vyznačují balkánské jazyky - bulharština, makedonština, rumunština, albánština a nová řečtina.^{1/} Přes svůj jen částečně balkánský charakter má sch. velký význam pro tradiční balkánskou lingvistiku, protože umožňuje zjišťovat rozsah a intenzitu některých balkanizačních procesů, které v různé míře zasahují na území sch. jazyka. O tom nám poskytuje důležité údaje jednak výzkum nářečí v oblasti východosarbaké, jednak studium historického vývoje sch. jazyka. Srbaká nářečí se z tohoto hlediska zkoumají,^{2/} zatímco historický sch. jazykový materiál nebyl dosud ve větším rozsahu využit pro potřeby diachronické balkánské lingvistiky. Ani v rámci slovanské komparatistiky není historický vývoj sch. jazyka dostatečně prozkoumán. Pokusím se ilustrativně ukázat, jak lze využít historického svědectví sch. jazyka pro diachronickou balkanistiku.

Zvláště instruktivní materiál poskytuje zkoumání vět, jejichž konstrukční jádro tvoří spojení da + ind.prézens a jež vyjadřují voluntativní modalitu. Historicky vzato není ostrá hranice mezi samostatnými a vedlejšími větami tohoto typu, protože vedlejší da-věty (věty účelové a obsahové věty žádací) se vyvinuly z původně samostatných, volně (juxtapozíčně) přiřazených vět. Částice da nabyla v těchto větách platnosti spojovacího prostředku a zároveň plní i funkci prostředku modalně konstitutivního. Svými kořeny sahá tento vývoj hluboko do doby předhistorické, do období těsnějšího styku jižních jazyků slovanských. Nejde však o staré společné dědictví z období předbalkánského, nýbrž je to jazykové novum geneticky spjaté s balkánským prostředím. Svědčí o tom mimo jiné vývoj konstrukce da+ind.prézens v sch.jazyce a srovnání s jinými slovanskými jazyky.

Konstrukce da+ind. prezens jako funkční varianta imperativu 3.os. v staroslověnském jazyce téměř úplně převládla a zatlačila prostý imperativ. V sch. jazyce lze však historicky dobře sledovat postupný proces náhrady imperativu 3.os. opisem da+ind.prézens a čím dále na severozápad,

tím je imperativ v 3.os. častější. Tato okolnost svědčí o tom, že ohnisko vzniku konstrukce da+ind.prézens bylo v jižní části centrálního Balkánu a odtud se tato konstrukce šířila na severozápad podobně jako některé jiné pozdější balkánské inovace. Sch.jazyk tvoří po této stránce plynulý přechod k jazykům severoslovanským, v nichž se imperativ v 3.os. držel dlouho do doby historické a teprve v pozdějším vývoji se vytvářely různé opisy s částicemi.^{3/} Srovnání s jinými slovanskými jazyky jasně ukazuje, že raný vznik imperativního opisu s da je specifický rys balkánských slovanských jazyků. O balkánském původu konstrukce da+ind.prézens svědčí zvláště nápadná shoda s jinými balkánskými jazyky, v nichž jsou paralelní konstrukce: rum. să-konj., nřeč. +konj., alb. të+konj. Zvláště nápadná je shoda mezi slovanskými a románskými balkánskými jazyky. Předpokládá se, že se vedlejší să-věty v rum. vyvinuly z původně samostatných, volně přiřazených vět v juxta-pozici, podobně jako ja-věty v jižní slovanštině: lat. rogo, sivenias > rogo si venias > rum. rog să vii.^{4/} Tento předpokládaný vývoj je z hlediska obecněrománského jasně novum balkánské romanity. Jde o jev, který patří k nejstarší vrstvě společných balkánských inovací a tím lze vysvětlit jeho poměrně velký územní rozsah. Vývojově mladší balkánské inovace měly většinou již menší rozsah a v sch. jazyce jsou dosvědčeny více méně jen jako jevy okrajové. K mladší vrstvě balkánských inovací patří například paradigmatické rozšíření imperativního opisu da+ind.prézens také do 2.os. a ústup prostého imperativu i v této syntaktické platnosti. Tento jev, dosvědčený v stsl.jazyce ještě jen sporadicky, nabyl většího rozsahu teprve v pozdějším vývoji bh. a mak. ve shodě s jinými balkánskými jazyky. Sch.jazyk nebyl tímto balkanizačním procesem hlouběji zasažen s výjimkou okrajových oblastí. Jde o součást vývoje, který směřuje ke gramatikalizaci spojení da+ind.prézens a k jeho postupnému přetvoření ve složenou modální formu, v níž nabývá da povahy morfému a stává se nositelem gramatického významu. S tím souvisí částečná destrukce konjunktivní koncovkové flexe a částečné splnutí konjunktivu s indikativem v paralelních konstrukcích některých balkánských jazyků. Tento vývoj vedl zároveň k oslabení spojovací funkce da ve vedlejších větách. Vztah syntaktické závislosti se stával v některých případech méně zřetelný a mohl být vyjádřen pořadicí spojkou s čistě syntaktickou funkcí; tak vznikaly složené spojovací výrazy typu bh. kako - da, jež mají také své balkánské paralely. V sch.jazyce si na rozdíl od bh. a mak. zachovalo da charakter lexikálního prostředku větné modality a ve vedlejších větách převládla u něho funkce spojková. Za balkanismus se většinou považuje ten typ da-vět, který se

zformoval v historickém vývoji bh. a mak. Pojem balkanismus patří do pojmoslovného arzenálu synchronní balkánské lingvistiky a bylo by proto nepřiměřeným rozšířením tohoto tradičního pojmu, kdybychom chtěli připsovat status tzv. balkaniemů prototypu da-vět z nejstaršího období společného vývoje balkánských slovanských jazyků, i když tu šlo nepochybně o jev podmíněný celkovou balkánskou situací. Diachronická balkánská lingvistika musí přihlížet k různým chronologickým vrstvám a vývojovým fázím balkánských inovací a k tomu je zapotřebí také dobrá znalost historického vývoje sch.jazyka.

2. Jinak se jeví otázka významu sch.jazyka pro balkanistiku, vyjdeme-li ze širší koncepce středověké balkánské lingvistiky, jež zahrnuje jazykový výzkum celého Balkánského poloostrova zhruba od počátků jeho latinizace. Úkolem takto pojatého studia by mělo být osvětlit historické jazykové procesy, jež vedly k sblížení jazyků geneticky nepříbuzných a zároveň k diferenciaci uvnitř skupin příbuzných jazyků - slovanských a románských. Jádrem tohoto studia je zkoumání slovanských a románských balkánských jazyků v jejich vzájemných vztazích i ve vztazích k ostatním jazykům Balkánského poloostrova, především k řečtině. Předmětem zkoumání se tak stávají vedle balkanizačních procesů v oblasti centrálního Balkánu také integrační jazykové procesy v oblasti adriatické.^{5/} Existence těchto dvou ohnisek jazykové integrace byla v raném středověku podmíněna rozdělením Balkánského poloostrova na dvě kulturní oblasti - latinskorománskou a byzantskořeckou a toto rozdělení bylo v dalším vývoji ještě konzervováno vlivem turecké okupace části Balkánského poloostrova.

Pro takto pojaté studium má sch.jazyk základní význam a stojí takřka v jeho centru, protože v historickém vývoji sch. se střetávají a vyrovnávají vývojové tendence a impulsy přicházející z obou těchto ohnisek. Dokladem této vývojové bipolarity a postupného vyrovnávání vznikajících diferencí v jazykové oblasti sch. je např. rozšíření a paralelní užívání vedlejších da-vět dvojího modálního typu v sch.: vět s voluntativní modalitou, které jsou geneticky spjaty s balkánským prostředím (v. výše) a vět oznamovacích bez voluntativní modality, jež se rozšířily z ohniska na severozápadním okraji sch. jazykového území. Důležitým integračním činitelem v tomto vývoji se stal ve středověku sám spisovný jazyk (jazyk literárních památek), jehož lokální podoby se spolu s literárními vzory šířily do jiných oblastí, kde se napodobovaly a přizpůsobovaly k domácímu jazykovému prostředí (srov. např. vliv dubrovnické literatury). Do spisovného jazyka tak pronikaly ve velkém rozsahu různé oblastní diferenční jevy, jejichž lokální původ se postup-

ně stíral. Sch. spisovný jazyk měl do jisté míry ve středověku povahu kulturní koiné, vyznačující se značnou variabilitou a difúzností jazykových prostředků.

Středověká balkánská lingvistika by měla být orientována filologicky a měla by bohatě využívat poznatků moderní sociolingvistiky. Sch. jazyk poskytuje pro takto zaměřené studium poměrně rozsáhlou a reprezentativní materiálovou základnu, protože má ze všech slovanských jazyků na Balkánském poloostrově poměrně nejvíce starých textů psaných převážně národním jazykem.

Význam sch. jazyka pro komparatisticky založenou středověkou balkánskou lingvistiku je také v tom, že sch. umožňuje konfrontaci dvojího typu kulturního psaného jazyka (jazyka neliterárních památek), který se postupně formoval od 13. století v rozdílných historických podmínkách na protilehlých pólech sch. jazykového území - jednak na krajním severozápadu v Istrii a v Chrvátském přímoří, jednak na jihovýchodě v starém Srbsku. Konfrontaci tohoto dvojího typu jazyka v západní skupině jižních jazyků slovanských lze doplnit ještě srovnáním se soudobými středobulharskými památkami. Taková široká srovnávací základna je vhodným východiskem pro studium středověké balkánské lingvistiky.

P o z n á m k y

- 1/ K r. S a n d f e l d, Linguistique balkanique. Problèmes et résultats. Paris, 1930, s.6 a Langues balkaniques, Revue int. des études balkaniques II, 1936, s.471, dále I. P o p o v i c, Sborník odpovědí na voprosy po jazykoznaniju (K IV Meždunarodnomu s jezdu slavistov), Moskva, 1958, s.206-209 a zvláště H. B i r n b a u m, Balkanoslavisch und Südslavisch, Zeitschrift für balkanologie III, 1965, s.39n.
- 2/ O významu studia sch.nářečí pro balkanistiku srov. H.Birnbaum, o.c., s.44 n, kde je uvedena další literatura, zvláště práce Ivicovy.
- 3/ J. B a u e r, Staroslavjanskij jazyk i jazyk žitelej Velikoj Moravii, (Sopostavlenije sintaktičeskogo stroja). Magna Moravia, Praha, 1965, s.482.
- 4/ Srov.zvláště N. I. B a r b u, Să, semn distinctiv al subiectivului în limba română, Buletin științific, t.I, Nr.1-2, 1951, s.59-62.
- 5/ Stručný shrnující přehled celé problematiky slovansko-románských jazykových vztahů na Balkánském poloostrově podala I. M a h r k e n o v á ve svém referátu na I.mezinárodním kongresu pro balkanistiku a studium jihovýchodní Evropy: Zur Problematik der mittelalterlichen slawisch-romanischen Symbiose und ihrer sprachlichen Auswirkungen, Resumes des communications (linguistique), Sofia, 1966, s.133-153.

L'IMPORTANCE DE LA LANGUE SERBO-CROATE POUR LES ÉTUDES BALKANIQUES

1. Dans la linguistique balkanique structurale traditionnelle, le serbo-croate n'est pas considéré comme une langue balkanique proprement dite, à cause du fait qu'il ne contient pas, dans sa structure grammaticale, certains traits caractéristiques - les soi-disant balkanismes - que nous trouvons dans le bulgare, le macédonien, le roumain, l'albanais et le grec moderne. Néanmoins, l'étude du serbo-croate est importante pour la linguistique balkanique, parce que cette langue rend possible d'établir l'extension et l'intensité de certains processus balkaniques qui pénètrent dans la langue serbo-croate du domaine balkanique central. Sur la base de l'analyse historique du serbo-croate, nous constatons p.ex. le fait que les constructions modales de + praes. indic. se propagent, dans le territoire du serbo-croate, successivement, de la direction du sud-est, ainsi que certains balkanismes plus récents. Il s'agit d'un phénomène qui appartient à la plus ancienne couche des innovations balkaniques communes, mais qui n'est devenu balkanisme proprement dit qu'au cours de l'évolution ultérieure du bulgare et du macédonien comme conséquence de la grammaticalisation de cette construction.

2. La linguistique balkanique traditionnelle en se limitant seulement aux études des balkanismes, restreint considérablement sa sphère d'activité. C'est la conception plus large de la linguistique balkanique qui correspond mieux au contenu et à l'étendue des recherches balkanologiques dans les autres disciplines; cette conception embrasse les recherches de tous les rapports réciproques qui existaient entre les langues de la Péninsule balkanique à partir de la romanisation de la Péninsule. Ainsi, les processus d'intégration linguistique qui se poursuivaient sur le territoire adriatique deviennent de même l'objet des recherches balkanologiques, ainsi que les processus de la balkanisation qui avaient lieu sur le territoire des Balkans centraux. Pour les études conçues ainsi, le serbo-croate est d'une importance primordiale, parce que les impulsions venant de ces deux domaines s'y rencontraient et s'intégraient au cours de son évolution. Comme exemple de cette bipolarité et d'intégration successives peut servir la propagation des propositions subordonnées avec *da* qui ont, dans le serbo-croate, le double aspect modale: 1/ les propositions à modalité volitive qui sont liées génétiquement avec le milieu balkanique et, 2/ les propositions énonciatives, sans modalité volitive, qui se sont répandues du centre d'irra-

diation de nord-ouest de la zone linguistique serbo-croate.

3. La linguistique balkanique diachronique ne devrait pas se limiter à constater, seulement, l'origine des phénomènes analysés, mais elle devrait les suivre au cours de toute leur évolution historique. Pour telles recherches, le serbo-croate offre une base matérielle relativement étendue et représentative.